

Keywords: discussion , documentary , literary group , memoirs , reception, Serapion Brothers . meetings, creative principles.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Стаття прийнята до друку 12.04.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., професор Дмитренко В. І.

УДК 82.0+808.1

М. В. Володарська

КОНЦЕПТ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРИТАЦІЇ, СТРУКТУРИ, ТИПОЛОГІЇ

Аналіз етимології слова «концепт» («розгляд концепту концепта [Прохоров 2008: 15]»), здійснений В. Дем'янковим на базі різножанрових текстів у межах латинського, французького, іспанського, італійського («рідний простір»), а також німецького, англійського і російського узусів («сторонній простір») виявив наявність у слові кількох семантичних нашарувань, найглибшим з яких, імовірно, слід вважати сему «зародок» (від латинського «*concipere*» – зачинати, «*conceptus*» – «зачатий») [Дем'янков 2001: 36]. Класичні німецька та французька мови додали до вихідного значення конотацію «план», «нарис» (аналог російського «конспекту»), а англійське культурне середовище другої половини ХІХ століття починає використовувати «*concept*» як філософський синонім поняття [Прохоров 2008: 14]. У такому значенні («*an idea of something that exists* [Macmillan 2002: 285]»), «*general notion*» концепт фіксується більшістю сучасних англійських тлумачних словників (що дало змогу В. Зусману проводити асоціативні паралелі зі стереотипом [Зусман 2009]). Однак вже «*Longman Dictionary of Contemporary English*», ідентифікуючи концепт як «*someone's idea of how something is or (...) should be done* [Longman 2005]», містить натяк на виразника певної ідеї, діяча, і, через останнього, пише В. Зусман, «у концепт входить потенційна суб'єктивність, що суперечить ідеї поняття [Зусман 2009]».

Транслітерація латинського «*conceptus*» спричинила появу відповідної назви і в російській мові. Підкреслення спільного походження внутрішньої форми слів «поняття» (від давньоруського «*пояти*» – «*привласнити*», «*взяти жінку за дружину*» [Степанов 2001: 43]) і «концепт» спрямовує міркування В. Зусмана на тлумачення концепту як гнучкого явища, котре розгортається між протилежними полюсами динаміки («*схоплювання*») та стабільності («*утримання*») [Зусман 2009]. З іншого боку, поєднання в одному слові сем «зародок» та «поняття» зумовлює інтерпретацію концептів в якості «прото-знання» – глибшого

середовища людського існування порівняно з поняттями, образами, стереотипами (*«редукованими проєкціями концептів»* – С. Ляпін) [Прохоров 2008: 16].

Як бачимо, етимологічна спорідненість концепту і поняття провокує дискусію щодо співвідношення обох явищ: від майже повного ототожнення (Hampston J., Dubois D., російська наукова думка 1920-1970-х рр. [Прохоров 2008: 14]) та уподібнення (коли концепт вважають змістом поняття, що дорівнює смислу, а смисл при цьому семантично збігається зі значенням; така раціоналізація концепту ініціює його однозначне трактування [Іващенко 2004: 153]) до різкого протиставлення [Володина 2010: 5].

Так, Р. Фрумкіна називає концепт вербалізованим поняттям, глибинним смислом, котрий існує *«в людині і для людини»* та оприявнюється під час комунікативного процесу [Фрумкіна 1995: 89].

За С. Воркачовим, концепт синонімічний поняттю лише у повсякденному вжитку, водночас термінологізація стає *«свідченням приналежності автора до певної школи»* [Воркачев 2007: 12].

Ідею неправомірності ототожнення концепту і поняття висловлює С. Неретина, реконструюючи їх середньовічне бачення на основі аналізу текстів П. Абеляра. Об'єктивному поняттю, яке утворюється в просторі не мовлення, а мови, оскільки не залежить від спілкування, *«Діалектика»* Абеляра протиставила концепт – глибоко суб'єктивне породження процесу комунікації. Уява та пам'ять, за С. Неретиною, є обов'язковими характеристиками феномену, котрий спрямований, з одного боку, *«на розуміння тут і тепер (...), а з іншого (...) – синтезує у собі три властивості душі, і як акт пам'яті орієнтований у минуле, як акт уяви – у майбутнє, а як акт судження – у теперішнє»* [Неретина 2006: 468-469].

Одночасна зверненість до ідеального та матеріального світу, *«балансування на межі»* при відсутності *«власної території»* (М. Бахтін) викликає асоціації з античним *«лектоном»* [Григор'єв 2006: 66]. А. Григор'єв підкреслює також іншу ознаку концепту, що простежується у дослідженнях С. Неретиної – еквівокативність, пов'язану зі здатністю тропів впливати на формування світоглядних настанов (базовий постулат праці *«Метафори, якими ми живемо»* Дж. Лакоффа та М. Джонсона [Лакофф 2008]). Еквівокативність концепту дозволила *«бачити у ньому, – наголошує А. Григор'єв, – спосіб смислової взаємодії та взаєморозуміння у культурі»* [Григор'єв 2006: 66].

Суть цього висловлювання можна пояснити, беручи до уваги спостереження Н. Алефіренко за роллю мовних одиниць в комунікативних процесах. Мовленнєву діяльність науковець, слідом за Н. Болдиревим, розглядає як обмін *«вербалізованими смислами»* – репрезентантами знання, повний обсяг якого не об'єктивується ментальними системами (логічними, продукційними чи мережевими) і перевищує значення елементів мови. Адже мовне значення віддзеркалює лише частину *«інформації, у той час, коли інша її частина представлена*

в психіці ментальними образами екстралінгвістичного характеру» - концептами [Алефиренко 2002: 17]. Концепти – «результати зіткнення словарного значення слова з особистим та народним досвідом людини [Лихачев 2006: 319]», – акумулюють цей досвід у вигляді численних конфігурацій культурних смислів – фреймів, картинок, сценаріїв, схем. Актуалізуючись під час комунікативного акту, всі ці «структури знання [Лакофф 2008: 9]» мають зворотній вплив на «душу міркуючого індивіда» і певною мірою трансформують його світовідчуття [Неретина 2006: 9].

«Оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикона, концептуальної системи і мови мозку (...), всієї картини світу, відображеної у людській психіці» – концепт слугує поясненню «ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості [Цит. за: Прохоров 2008: 25]». Таким є тлумачення терміну як лінгвокогнітивного утворення. О. Кубрякова, З. Попова та інші когнітологи називають концепт «квантом структурованого знання», сформованим внаслідок: - чуттєвого сприйняття дійсності; - предметної чи мовленнєвої діяльності; - оперування іншими концептами; - самостійного розширення лексикону [Прохоров 2008: 26].

Систематизуючи велику кількість визначень, Ю. Прохоров, окрім вищезазначеної лінгвокогнітивної групи інтерпретацій, виокремлює також розуміння концепту в контексті психолінгвістичного, лінгвокультурного, культурного та лінгвістичного підходів.

Концепт у сфері психолінгвістики – це, відповідно до поглядів А. Залевської, – динамічний перцептивно-афективний продукт комунікативної та пізнавальної активності людини, який, через свою психічну природу відрізняється від значень та понять – результатів «наукового опису з позицій лінгвістичної теорії» [Прохоров 2008: 26].

Концепт як поняття лінгвістики є для Л. Чернейко комплексним утворенням, що містить логічний та сублогічний компоненти з домінуванням (на відміну від поняття) останнього; репрезентантом асоціативного потенціалу імені, ширшим за цей потенціал; моделлю імені, котра охоплює лексичну інформацію «всіх видів знання» про явище чи предмет [Чернейко 1997: 312-313]». М. Піменова називає концепт «одиницею емічного рівня» (подібно до лексем, морфем та ін.), представлену сигніфікатом, лексичним значенням та внутрішньою формою слова [Цит. за: Прохоров 2008: 28].

Ознаками лінгвокультурного концепту Г. Слишкін вважає приналежність до свідомості, детермінованість культурою та опередмечування в мові, а метою – поєднання наукових досягнень у вищезазначених сферах. Концепт формується внаслідок «редукції результатів досвідного пізнання дійсності до меж людської пам'яті та співвіднесення їх з раніше засвоєними культурно-ціннісними домінантами [Цит. за: Прохоров 2008: 26-27]».

Провідною у визначенні концепту культури є, імовірно, відома позиція Ю. Степанова, згідно з якою культура входить у свідомість і

навпаки, індивід впливає на культуру через посередництво концепту. Проте розподіл по лінії «лінгвокультурне-культурне» видається достатньо умовним. Оскільки розгортання «жмутку смислу» здійснюється лише в процесі комунікації, мова, аналогічно свідомості, відіграє важливу роль в утворенні концепту культури. Називаючи концепт об'єктом ідеального світу з власним ім'ям, буттям та здатністю відображати культурно зумовлені уявлення про дійсність, Г. Вежбицька також підкреслює обов'язковість його вербалізації. Відсутність вербалізації свідчить, на думку іншої дослідниці, про незавершеність пізнання окремого явища чи предмета: кожен акт пізнання передбачає встановлення зв'язку між довколишнім середовищем та світом понять (Н. Арутюнова), що досягається завдяки існуванню мовної оболонки концепту [Венжинович 2006: 91-92].

Наявність великої кількості визначень більшість науковців (серед них – С. Воркачов, Н. Алефіренко, Н. Венжинович та ін.) пов'язують зі складною багатоконпонентною структурою терміну, котрий, окрім поняття, вміщує і соціо-психо-культурні елементи: етимологію, історію, оцінки, асоціації, емоції, національні образи [Венжинович 2006: 89] – все те, що *«не лише мислиться, але і переживається носіями мови»* [Степанов 2001: 43].

Закодоване у концепті знання розрізняють відповідно до рівня абстрактності: вищого її ступеня концепт сягає, опосередковуючись низкою ментальних процесів, укорінених в чуттєвому сприйнятті реальності. Розвиток образного зародку – основи будь-якого концепту – починається з чуттєвого ядра і супроводжується постійним нарощуванням асоціативних ознак [Венжинович 2006: 91]. Цей процес метафорично зображений М. Болдиревим. Дослідник уподібнює концепт до *«грудки снігу, що котиться і поступово викривається новими шарами. Зміст концепту поступово насичується, а його обсяг збільшується за рахунок нових концептуальних характеристик»* [Цит. за: Венжинович 2006: 90].

Ю. Степанов виокремлює в структурі концепту 3 шари, позначені *«різним ступенем реальності»* [Алефіренко 2002: 18] для представників конкретного культурного середовища: 1) основна ознака (актуальна в свідомості всіх носіїв мови); 2) «історична», «пасивна» ознака (актуальна серед членів окремих соціальних груп); 3) внутрішня форма / етимологія (зрозуміла лише спеціалістам, проте підсвідомо відчувається мовною спільнотою як основа інших значеннєвих нашарувань) [Степанов 2001: 48].

Міркування щодо наявності у концепті образної, поняттєвої та ціннісної складових висловлюють В. Карасик, С. Воркачов, Г. Слишкін та ін., пропонуючи власні додаткові компоненти (емотивно-експресивний – У. Марчук, номінативний – С. Воркачов) та закріплюючи визначальну роль за одним із вказаних вимірів [Яковлева 2007: 97; Воркачев 2007: 18].

Можливою конститууючою складовою, що «*мерехтить в глибині концепту*» (С. Ляпін) є, на думку С. Воркачова, поняттєвий вимір, пов'язаний з інформацією про сутнісні ознаки реальних чи уявних предметів та явищ [Яковлева 2007: 97]. За спостереженнями дослідника, у формуванні поняттєвого виміру беруть участь дефініційні, імплікативні, есенціальні, енциклопедичні та інші компоненти [Воркачев 2007: 18]. Від «*позбавленого наочності поняття*» (С. Воркачов) концепт відрізняє образна складова, котра містить втілені у мові типові уявлення, прототипи, стереотипи, гешталти, символи – ментальні образи, здатні розкрити етнокультурну специфіку [Воркачев 2007: 18-19].

Тлумачення концепту як одиниці культури і, відповідно, осереддя закодованої суспільно важливої інформації, передбачає виділення в його складі ціннісного виміру [Яковлева 2007: 97].

Деяко ширший погляд на структуру пропонує Н. Венжинович, вважаючи вищезазначені компоненти аспектами культурологічного виміру, і розрізняючи також лінгвістичну, когнітивну та психологічну національно марковані складові [Венжинович 2006: 93].

Принцип структурування концепту через образ, зміст та інтерпретаційне поле Я. Яремко називає польовим (на противагу іншому, ієрархічному/ рівневому). Водночас дослідником підкреслюється «*подібність польової та рівневої моделей*», зумовлена доведеною аналогією між процесами розвитку концепту та розподілу інформації в людській свідомості.

Прагматико-мотиваційному, когнітивному та вербально-семантичному рівням структури комунікативної особистості відповідає певний вимір моделі концепту: «*образ, поняття, аксіологічний складник*» [Яремко 2009: 61].

Значущість образного рівня можна пояснити існуванням у психіці кожного індивіда колективного несвідомого (К.-Г. Юнг) – успадкованого загальнолюдського досвіду, що від народження регулює життя людей через посередництво архетипів. «*У контексті певної культури, – пише Я. Яремко, – архетипи наповнюються етнокультурним змістом і виявляються в образах* [Яремко 2009: 62]» – перцептивних/ чуттєвих та мисленневих/ когнітивних (сформованих метафоричним інтерпретуванням довколишнього світу). Таким породженням несвідомого, архетипів і міфологем є образ і в структурі концепту [Яремко 2009: 62].

Індикатором наступного, після образного, етапу концептуального розвитку є сформованість поняттєвої частини – продукту когнітивно-комунікативної діяльності мовця і основи значення слова. Саме у значенні зосереджені ознаки, котрі продукують «*зміст концепту в межах мовної картини світу*». Попри єдине когнітивне походження, значення і концепт, наголошує Я. Яремко, утворені різними видами свідомості – мовною і ментально-мовною відповідно [Яремко 2009: 64]. Ідею О. Потебні про загальновідоме («*ближче*») і особистісне значення слова

Я. Яремко вважає підґрунтям розмежування лексикографічного (фіксованого словниками) та психолінгвістичного (акумулює всі ознаки, породжувані словом у свідомості індивіда) типів значень [Яремко 2009: 65]. Проблема смислу, котра органічно супроводжує питання, пов'язані з мовним значенням, долається науковцем шляхом підтримання позиції А. Бондаренко щодо можливості взаємопереходів зазначених одиниць – *«індивідуального в соціальне, на ґрунті якого знову проростає індивідуальне»*. Смысл при цьому тлумачиться як вияв первинного, *«варіативного ставлення до дійсності, а мовне значення – (...) узагальнене, інваріантне відображення предмета чи явища»* [Яремко 2009: 66].

Соціальна детермінованість та аксіологічна забарвленість когнітивного процесу (адже пізнання реалій супроводжується їх постійним оцінюванням) ініціює появу в обох типах значень культурних конотацій – *«будівельного матеріалу»* (Я. Яремко) для розвитку аксіологічного складника у структурі концепту [Яремко 2009: 66].

Вищий етап концептуальної еволюції характеризується *«вербальною лакунністю»*, спричиненою неможливістю омовлення вагової частини концепту. *«Вербальна лакунність»* (Я. Яремко) корелює з трансцендентним виміром буття, де розкривається цілковита тотожність людської істоти і комунікативної особистості. Водночас духовне обрамлення – джерело концепту на рівні підсвідомого і вершина на трансцендентному рівні – є найкращим свідченням взаємодії концепту і комунікативної особистості [Яремко 2009: 68-69]. Компонент структури, що *«пов'язує комунікативну особистість з вищими смислами буття, лежить за порогом свідомості (...) і не підлягає вербальному декодуванню»* (тож існує шанс маніпулювання свідомістю, але не духом), Я. Яремко назвав адоративним (втаємниченим) [Яремко 2009: 68].

Згідно зі спостереженнями науковця, цілісність та змістовне наповнення структури концепту мають бути показником ступеня *«психоментальної самореалізації комунікативної особистості»*; існування останньої збіднюється за умов недооцінки окремих елементів структури [Яремко 2009: 68].

Наслідком багатоконпонентності концепту С. Воркачов, С. Ляпін та ін. вважають також його дискретну смислову єдність, що позначається на неможливості розгляду *«семантичних примітивів»* в якості концептів [Воркачев 2007: 14].

Серед інших ознак концепту науковці виділяють:

- *«здатність заміщувати (...) невизначену кількість предметів одного (...) роду»* [Аскольдов 1997: 269];
- постійну мінливість, обумовлену взаємозалежністю концептів у свідомості [Маслова 1985: 33];
- *«семіотичну цільність»* – представленість низкою мовних синонімів, тематичних полів, приказок тощо, фольклорних і літературних сюжетів;

- «орієнтованість на план вираження» – передбачає функціонування концепту в системі асоціативних зв'язків;

- спроможність змінювати духовне життя людини і соціуму [Воркачев 2007: 15].

Широке розмаїття концептуальних класифікацій обумовлено, з одного боку, відсутністю єдиного визначення концепту, з іншого – створення типологій завжди передбачає врахування термінологічної бази і потреб конкретної дисципліни [Прохоров 2008: 17].

Узагальнюючи досягнення багатьох науковців, Ю. Прохоров групує наявні класифікації за:

- змістом (уявлення, поняття, схеми, фрейми та ін.);
- мовним вираженням (лексемі, фразеологічні сполучення, вільні сполучення, синтаксичні конструкції, тексти, сукупності текстів);
- стандартизованістю (загальнонаціональні, групові, індивідуальні)

[Прохоров 2008: 17-18].

Перша в сучасній науковій інтерпретації типологія концептів була запропонована С. Аскольдовим. відповідно до вектору спрямованості замісної сили, науковець розрізняє концепти пізнавальні (заміщують множинність реальних чи логіко-ментальних утворень) та художні – спрямовані на розгортання неосяжної низки асоціацій. Ознаками тільки художнього концепту є ірраціональне, інтуїтивне, тоді як концепти пізнання вільні від індивідуально-психологічних нашарувань [Аскольдов 1997: 274].

Зважаючи на роль концептів у комунікативному процесі, В. Зусман розподіляє їх за формою – вербальні і невербальні.

Ключові слова, образи та метафори конкретної культури, відібрані за критерієм частотності та сформовані взаємодією концептуальних значень і внутрішньої форми слова, В. Зусман називає вербальними концептами.

Концепти невербальні – обрядові жести, ритуали, – складають основу етноспецифічної стереотипної поведінки людей, вивчаються невербальною семіотикою і завжди отримують вербалізацію в літературі [Зусман 2001: 9].

Серед концептів культури Н. Алефіренко виокремлює :

- уявлення – *«найвищі ступені узагальнення чуттєво-наочних образів реальності навколишнього світу»;*
- гештальти – ціннісні ментальні комплекси, що структурують чуттєві, раціональні, динамічні та статичні ознаки об'єктів дійсності;
- фрейми – статичні образи стереотипних ситуацій;
- сценарії / скрипти – динамічні образи стереотипних ситуацій, різновиди фреймів [Алефіренко 2002: 19-21].

Комунікативні процеси, зазначає Н. Алефіренко, породжуючи велику кількість *«ментальних структур проміжного характеру»*,

сприяють руйнації кордонів між різними типами концептів [Алефиренко 2002: 22], – отже, проблема типологій лишається дискусійною.

Комплексна система концептуальних утворень (сукупність потенцій словникового запасу людини та мови [Лихачев 2006: 321], якщо зважати на оригінальне тлумачення поняття) являє собою концептосферу. Деякі науковці, однак, піддають сумніву доцільність використання цього введеного Д. Лихачовим терміну, пропонуючи натомість власні – концептуальної області (Ю. Степанов, В. Нерознак), концептуальної системи (Р. Павіленіс) [Маслова 1985: 33]. Ю. Прохоров запроваджує поняття концептуального простору – сукупності *«історично складених базових елементів організації людського буття, закріплених у наборі семіотичних сфер, іменованих у наборі семантичних сфер та тих, що забезпечують існування людини в реальному просторі [Прохоров 2008: 102]»*. Проте широко вживаним сьогодні і досі лишається термін «концептосфера», яку дослідники вважають за необхідне відокремлювати від семантичного простору мови – *«частини концептосфери, актуалізованої за допомогою мовних знаків [Венжинович 2006: 91]»*.

Складною та, на думку Н. Володіної, однією з найменш досліджених проблем концептуальної термінології є проблема співвідношення концепту і універсалії. Історична перспектива висвітлює приклади як уподібнення, так і чіткого розмежування категорій.

Якщо для С. Аскольдова концепти (загальні поняття) є синонімами універсальних сутностей, то С. Неретина, спираючись на трактати П. Абеляра, називає універсалії першою (підґрунтя для *«розкріпачування понять»*) або останньою стадією концепту [Володіна 2010].

У сучасній філософії простежуються тенденції:

- розгляд універсалій як *«загальних понять»* за умов тлумачення концепту в якості *«поняттєвого змісту»* (підкреслюється неідентичність категорій, оскільки наявність концептуального може характеризувати не лише універсалії);

- констатування наявності проміжної величини – *«універсальних»* (*«загальнолюдських»*) концептів;

- синонімізація термінів [Володіна 2010]. В. Іващенко зауважує, що уподібнення концептів загальним поняттям (загальним/ абстрактним ідеям) відбувається у контексті взаємовідносин логіки, лінгвістики та філософії. Водночас, *«на межі взаємодії лінгвістики, психології та філософії концепти кваліфікуються як категоріальні поняття, або природні категорії [Іващенко 2004: 154]»*.

Визначаючи особливості літературних універсалій (котрі, переконані дослідники, вміщують більшість оброблених художньою свідомістю універсалій культури), Н. Володіна зважає на думку М. Епштейна щодо тотожності універсального не масовому, а, навпаки, одиничному (індивіду чи культурі), здатному вміщувати *«нескінченну кількість смислів»*. Розмежування концепту та універсалії в цьому випадку здійснюється шляхом протиставлення національного (провідна

складова концепту) загальнолюдському (домінанта універсалії) [Володина 2010].

Питання універсалій в галузі лінгвістики представлено, насамперед, розвідками Г. Вежбицької, яка, розвиваючи ідеї Лейбніца щодо *«алфавіту людських думок»* висунула гіпотезу існування *«концептуальних примітивів»* – *«фундаментальних людських концептів»*, вербалізованих в усіх мовах і *«здатних генерувати всі інші концепти»* [Вежбицкая 1999: 16]. Ця гіпотеза, стверджує В. Маслова, вносить суттєві перспективи в теорію лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа): польська дослідниця не спростовує ідеї зумовленості мислення різних народів граматичним та лексичним складом їхніх мов, однак чітко вказує на основи порозуміння представників різних етносів [Маслова 2001: 52-53]. Доводячи положення про спадковий характер елементарних семантичних одиниць (на зразок «я», «ти», «де», «коли», «річ», «робити» та ін.), Г. Вежбицька зауважує, що, *«якби цей фундамент був кожного разу особливим, відмінним від інших, то носії різних мов існували б у різних вимірах в'язнями різних концептуальних систем, позбавлені будь-якої можливості контакту з полоненими інших концептуальних в'язниць»* [Вежбицкая 1999: 17]. Співставлення етноспецифічних концептів залежить при цьому від можливості їх перекладу на мову *«семантичних примітивів»* [Маслова 2001: 52].

Коло семантичних інваріантів налічує близько 60 і постійно розширюється завдяки прогресу в розробці теорії незалежної метамови – спільного для всіх природних мов ядра, виокремлюваного з метою отримання підґрунтя для *«порівняння всіх мов і культур»* [Вежбицкая 1999: 28].

Теорія вроджених елементарних понять-універсалій висловлювалася і Лесінгом в процесі міркувань над штучно створеними та природними елементами мови. Надаючи перевагу останнім, Лесінг виділив у їх фонді *«коротенькі слова»*, що мають ономатопоетичне походження – засоби вираження притаманних усім культурам емоцій – болю, радості, подиву. На думку філософа, підняття штучних (мовних) знаків до рівня природних відбувається лише у межах поезії [Арнаудов 1970: 555-556]. Отже, метафора виступає універсалією, що суголосне уявленням Дж. Лакоффа, М. Джонсона про метафору як про концепт.

Поняття «універсалія» і «концепт» таким чином збігаються. В сучасних лінгвістичних розвідках ідеться про концептуальні (культурні) універсалії, котрі можна виявити шляхом зіставлення ідеосистем авторів (Н. Болотнова) [Володина 2010]. Літературознавчі звернення до проблеми універсалій відбуваються останнім часом, наголошує Н. Володіна, *«у зв'язку з дослідженням ранніх етапів розвитку художньої свідомості»* [Володина 2010]. Через присутність в обох досліджуваних категоріях ментального компоненту, і універсалія, і концепт є носіями досвіду свідомої та підсвідомої колективної творчості. Різницю між поняттями Н. Володіна бачить у неосяжному, порівняно з концептом, обсягу змісту універсалії, котра охоплює *«міфологічні, архетипні, вічні образи і мотиви,*

актуалізовані світовою літературою та функціонуючі у безмежному просторово-часовому континуумі [Володина 2010].

В одному ряду з концептами та універсаліями Н. Володіна розглядає стереотипи – стандартизовані фрагменти картини світу у людській свідомості. Хоча однозначність та контекстуальна незалежність стереотипу дозволяють встановити межу між ним й іншими елементами константного ряду, однак вказана межа є достатньо гнучкою. Адже, переконана Н. Володіна, *«концепти можуть переростати в універсалії або, навпаки, знижуватись до стереотипів, перетворюючись на літературний стандарт чи навіть штамп»*. Аналіз специфіки таких трансформацій дозволяє пояснювати важливі внутрішньолітературні процеси, а також ті, що відбуваються в суспільній свідомості та культурі [Володина 2010].

Висновки:

1. Міждисциплінарна природа концепту зумовила появу широкого кола дискусійних питань, розв'язання яких залежить від термінологічних потреб та завдань конкретних галузей.

2. Доведена Я. Яремком тотожність процесів структурування концепту та обробки інформації людською свідомістю дозволяє відстежити паралелі між рівнем духовного життя індивіда та ступенем сформованості компонентів його концептосфери.

3. Оскільки сутності концепту найбільшою мірою відповідає смисл (В. Зусман), а для його розкриття необхідна наявність *«додаткових щодо значення слова-поняття показників [Кононенко 2004: 15]»* – відповідного концептуального простору, можна погодитися з В. Кононенком у наданні переваги тут художньому дискурсу, котрий, *«в силу своєї розгорнутості і глибини [Кононенко 2004: 15]»* здатний максимально наблизити адресата до з'ясування *«втаємниченого»* смислу.

4. Художній концепт характеризується, порівняно з іншими типами концептів, низкою специфічних властивостей, котрі потребують окремого розгляду.

Література

Алефиренко 2002 – Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурологический аспект когнитивной семантики / Н. Ф. Алефиренко // Русистика. – К., 2002. – Выпуск 2. – С. 16-22;

Арнаутов 1970 – Арнаутов М. Психология литературного творчества / Михаил Арнаутов; [пер. с болгарского Д. Д. Николаева]. – М.: «Прогресс», 1970. – 654 с;

Аскольдов 1997 – Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. – М., 1997. – С. 267-279;

Вежбицкая 1999 – Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая; [пер. с английского А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной]. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 780 с;

- Венжинович 2006** – Венжинович Н. Концепт і його лінгвокультурологічна складова / Наталія Венжинович // Науковий вісник. – Ужгород, 2006. – Випуск 14. – С. 89-94;
- Володина 2010** – Володина Н. Концепты, универсалии, стереотипы в сфере литературоведения : [монография] / Н. Володина. – М.: Флинта, 2010. – 126 с;
- Воркачев 2007** – Воркачев С. Любовь как лингвокультурный концепт: [Монография] / Воркачев С. Г. – М.: Гнозис, 2007. – 285 с;
- Григорьев 2006** – Григорьев А. А. Концепт и его лингвокультурологические составляющие / А. А. Григорьев // Вопросы философии. – М.: Наука. - 2006. – №3. – С. 64-76;
- Демьянков 2001** – Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке / В. З. Демьянков // Вопросы филологии. – М., 2001. – №1 (7). – С. 35-47. – Режим доступа: <http://www.infolex.ru/Concept/html>;
- Зусман 2001** – Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / В. Г. Зусман. – Нижний Новгород, 2001. – 168 с;
- Зусман 2009** – Зусман В. Концепт в системе гуманитарного знания / В. Г. Зусман // Вопросы литературы. – 2009. – №. 2. – С. 3-29. – <http://www.magazines.russ.ru/voplit/2003/2/zys.html>;
- Іващенко 2004** – Іващенко В. Концепт як одиниця когніції людини / В. Іващенко // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Випуск 11, кн. 1. – С. 150-157;
- Кононенко 2004** – Кононенко В. Концепти українського дискурсу: [монографія] / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с;
- Лакофф 2008** – Лакофф Джордж. Метафори, котрими ми живем / Д. Лакофф, М. Джонсон; [пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой]; под ред. А. Н. Баранова. – [2-е изд.]. – М.: URSS ЛКИ, 2008. – 254 с;
- Лихачев 2006** – Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Избранные труды по русской и мировой культуре. – Спб.: Изд-во СПбГУП, 2006. – С. 317-329;
- Маслова 2001** – Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 202 с;
- Маслова 1985** – Маслова В. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: Учебн. пособие / В. А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 1985. – 335 с;
- Неретина 2006** – Неретина С. Пути к универсалиям / Светлана Неретина, Александр Огурцов. – СПб.: РХГА, 2006. – 1000 с;
- Прохоров 2008** – Прохоров Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 176 с;
- Степанов 2001** – Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Юрий Степанов. – М.: Академический проект, 2001. – 989 с;

Фрумкина 1995 – Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистимология? // Язык и наука конца XX века. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – С. 74-117;

Чернейко 1997 – Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М., 1997. – 349 с;

Яковлева 2007 – Яковлева В. Б. Концепт як базова одиниця лінгвокультурології (на прикладі етнокультурного концепту МАТИ) / В. Б. Яковлева // Лінгвістичні дослідження. – Х., 2007. – Випуск 23. – С. 93-100;

Яремко 2009 – Яремко Я. П. Стратифікація концепту / Я. П. Яремко // Мовознавство. – К., 2009. – №1. – С. 60-69;

Longman 2005 – Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary. – Edinburgh: Pearson Education Limited, 2005. – 1950 p;

Macmillan 2002 – English Dictionary for Advanced Learners. – Oxford, London: Bloomsbury Publishing Plc, Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1962 p.

Володарська М. В. Концепт: дискусійні проблеми інтерпретації, структури, типології.

У статті зроблено спробу простежити етимологію терміну «концепт», систематизувати його чисельні тлумачення в контексті психолінгвістичного, лінгвістичного, лінгвокогнітивного, культурного та лінгвокультурного підходів. Оскільки складність інтерпретації позиціонується, з одного боку, як наслідок міждисциплінарної природи концепту, а з іншого – його багатокомпонентної структури, розглянуто основні підходи сучасних науковців до проблеми структурування концепту (С. Воркачов, Н. Венжинович, В. Зусман, Ю. Степанов, Я. Яремко та ін.). Проаналізовано особливості кореляції термінів «концепт», «поняття», «універсалія», «стереотип»; окреслено принципові ознаки концепту, а також критерії класифікації та дискусійні питання типології. Досліджено погляди науковців на диференціацію концептів пізнавальних та художніх (С. Аскольдов), вербальних і невербальних (В. Зусман); індивідуально-психологічна складова художнього концепту позначена як маркер його унікальної позиції порівняно з концептом пізнавальним.

Ключові слова: концепт, поняття, інтерпретація, структура концепту, типологія концептів.

Володарская М. В. Концепт: дискуссионные проблемы интерпретации, структуры, типологии.

В статье сделано попытку проследить этимологию термина «концепт», систематизировать его многочисленные трактовки в контексте психолингвистического, лингвистического, лингвокогнитивного, культурного и лингвокультурного подходов. Поскольку сложность интерпретации позиционируется, с одной стороны, как следствие междисциплинарной природы

концепта, а с другой – его многокомпонентной структуры, рассмотрены приоритетные подходы современных ученых к проблеме структурирования концепта (С. Воркачев, Н. Венжинович, В. Зусман, Ю. Степанов, Я. Яремко и др.). Проанализированы особенности корреляции терминов «концепт», «понятие», «универсалия», «стереотип»; обозначены основные признаки концепта, а также критерии классификации и дискуссионные вопросы типологии. Исследованы взгляды ученых на дифференциацию концептов художественных и познавательных (С. Аскольдов), вербальных и невербальных (В. Зусман); индивидуально-психологическая составляющая художественного концепта указана как маркер его уникальности в сравнении с концептом познавательным.

Ключевые слова: концепт, понятие, интерпретация, структура концепта, типология концептов.

Volodarska M. V. Concept: The problems of interpretation, structure and typology.

In the article, an attempt is made to trace the origin of the term “concept”, to systematize its various interpretations in the context of psycholinguistic, linguistic, lingua-cognitive, cultural and lingua-cultural approaches. As far as the interpretation difficulty is the result of both multidisciplinary nature of concepts and their multicomponent structure, basic scientific approaches to the problem of the structure of concepts are discussed (S. Vorkachev, N. Venzhinovich, V. Zusman, Y. Stepanov, Y. Yaremko, etc.). Certain peculiarities of the correlation between such terms as “concept”, “notion”, “universalia”, “stereotype” are analyzed; the main characteristics of concepts, the criteria of their classification and disputable issues of typology are revealed. Considering the distinction between literary and cognitive concepts (S. Askoldov), verbal and non-verbal concepts (V. Zusman) psychological component of the literary concept is indicated as a marker of its uniqueness compared to the cognitive concept.

Keywords: concept, notion, interpretation, the structure of concepts, the typology of concepts.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Стаття прийнята до друку 12.04.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., професор Моїсєнко О. Ю.